

دانشگاه اصفهان

دانشکده زبانهای خارجی

۱۳۷۴ / ۵ / ۲۰

پایان نامه کارشناسی ارشد

زبان و ادبیات عرب

تحت عنوان:

تشبیه در نهج البلاغه

استاد راهنما:

دکتر محمد خاقانی

تدوین:

اشرف فولادگر

خرداد ۱۳۷۳

۴۱۳

تقدیر و تشکر:

من لم يشكر المخلوق لم يشكر الخالق

تشکر از تمام اساتید و معلمانی که مرا در راه آشنائی با قرآن کریم و سنت و سیره محمدی و خاندان مطهرش «صلوات الله علیهم اجمعین» یاری کردند.

تشکر خالصانه از همسر همگامم، و فرزندانم که مشقت دوران تحصیلم را تحمل کردند؛

با تشکر از مادر گرامیم و طلب آمرزش برای روح پدرم، همنام علی علیه السلام، که هرگز صوت قرآن سحری اش را فراموش نمی‌کنم و خواهر مغفوره‌ام که اولین مشوق من برای تحصیلات دانشگاهی بود؛ و با یادی از استاد گرانقدر، استاد رضا هادیزاده که خداوند با رضایش محشورش فرماید؛

تشکر از استاد ارجمند محمد فولادگر که از آغاز تا انجام رساله همراهم بودند؛

و با تشکر خالصانه از استاد راهنمای دلسوز، پرکار و بسیجی و... که با گذشت فراوان زحمت بررسی رساله را به دوش کشیدند.

با تشکر بی‌شائبه از تمام دوستانی که به هر نحو مرا یاری کردند و بخصوص عزیزانی که با دعاهایشان، مایه دلگرمی من بودند.

تشکر از اساتید دانشکده و کتابخانه دانشکده زبانهای خارجی

تشکر از گروه فرهنگی خدمات اندیشه و خواهر جانقربان

توفیق همگان را از خدای منان خواستارم.

تقدیم:

بنام او و با درود بر محمد و آل محمد «صلوات الله عليهم اجمعین» و سلام بر ارواح طیبه شهدای کربلا و شهدای مرقد مطهر امام هشتم علی بن موسی الرضا علیه السلام (۳۰ خرداد ۱۳۷۳ - عصر عاشورا) و ابراز بیزاری و برائت از تمام دشمنان ولایت، و درود بر روح منور امام خمینی قدس سره الشریف و دعاء خالصانه برای طول عمر با عزت و شوکت بیشتر مقام معظم رهبری حضرت آیه... خامنه‌ای، این کار ناقابل را به چراغ راهی که عشق به ولایت، انقلاب و اسلام ناب را در وجودم به ودیعت گذاشت، صدیقی دلسوز و ایثارگر ...

سرکار خانم خدیجه نوری تقدیم می‌دارم.

<u>صفحه</u>	<u>عنوان</u>
۱-۱	مقدمه
۱-۲	روش کار
۱-۴	تذکراتی چند
۱	جایگاه تشبیه در بلاغت
۳	بلاغت تشبیه
۵	فصل اول : طرفین تشبیه
۶	تشبیه
۷	طرفین تشبیه باعتبار حسی و عقلی بودن
۷	۱- مصادیق تشبیه محسوس به محسوس
۹	۲- مصادیق تشبیه معقول به معقول
۱۰	۳- مشبه حسی ، مشبه به عقلی
۱۱	۴- مشبه عقلی ، مشبه به حسی
۱۳	در اقسام تشبیه از نظر افراد و ترکیب
۱۳	الف : مصادیق تشبیه مفرد به مفرد
۱۶	ب - مصادیق مفرد مقید
۱۷	ج - امثله دو طرف مرکب
۱۹	د - مصادیق مشبه مفرد ، مشبه به مرکب
۲۰	تقسیم دیگر باعتبار وحدت و کثرت طرفین تشبیه
۲۳	مصادیق تشبیه مفروق
۳۶	مصادیق تشبیه جمع

۵۱	فصل دوم : وجه شبه
۵۱	مصادیقی چند برای وجه شبه تحقیقی
۵۲	مصادیقی چند برای وجه شبه تخیلی
۵۴	تقسیم دیگری برای وجه شبه
۵۴	الف : مصادیق وجه شبه واحد حس
۵۶	ب : مصادیق وجه شبه واحد عقلی
۵۷	ج : مصادیق وجه شبه متعدد
۵۸	وجه شبه مرکب (تمثیل)
۶۲	د : مصادیق تشبیه تمثیل
۸۵	تقسیم تشبیه باعتبار ذکر و حذف وجه شبه
۸۷	مصادیق تشبیه مجمل
۱۰۱	فصل سوم : ادات تشبیه
۱۰۴	مصادیق تشبیه مرسل
۱۰۴	۱- تشبیهائی که با حروف تشبیه "ك" آمده است
۱۱۳	۲- مصادیق تشبیه مرسل که با لفظ " كان " آمده است
۱۱۸	۳- مصادیق تشبیه مرسل که با لفظ " كما " آمده است
۱۲۴	۴- مصادیق تشبیه مرسل که با کلمه " مثل " آمده است
۱۲۵	۵- مصادیق تشبیه مرسل که با " كذلك " آمده است
۱۲۶	۶- مصادیق تشبیه مرسل که با " قدر و منزله و ... " آمده است
۱۲۷	۷- مصادیق تشبیه هائی که با فعل تشبیه آمده است .
۱۲۹	تشبیه بلیغ

۱۳۱	مصادیق تشبیه بلیغ
۱۳۹	مصادیق تشبیه بلیغ در قالب مفعول مطلق
۱۴۶	مصادیق تشبیه بلیغ با تصرف اضافه مشبه به به مشبه
۱۵۴	فصل چهارم : اغراض تشبیه
۱۵۴	۱- بیان ارکان مشبه
۱۵۵	۲- بیان حال مشبیه
۱۵۶	۳- تقریر حال مشبه
۱۵۸	۴- بیان مقدار حال مشبه
۱۶۰	۵- مدح مشبه
۱۶۱	۶- تقبیح مشبه
۱۶۳	حصول حسن بیان در تشبیه
۱۶۵	فصل پنجم (تشبیه تفصیل - تشبیه مقلوب - تشبیه ضمنی)
۱۶۶	مصادیق تشبیه تفصیل
۱۷۱	تشبیه مقلوب
۱۷۵	تشبیه ضمنی
۱۷۶	فصل ششم : شگفتی‌های (تشبیه درخطبه طاووس)
۱۷۸	چرا این خطبه را انتخاب کردم
۱۷۹	متن خطبه
۱۸۰	بررسی خطبه
۱۸۹	چکیده بحث به زبان عربی
	فهرستها

عنوان

صفحه

۱۹۲

فهرست آیات

۱۹۳

فهرست اشعار

۱۹۴

فهرست اعلام

۱۹۹

فهرست منابع

مقدمه

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

الْحَمْدُ لِلّٰهِ الَّذِیْ لَا یَبْلُغُ مِدْحَتَهُ الْقَائِلُونَ وَلَا یَحْمِیْ نِعْمَانَهُ الْعَادُونَ وَلَا یُؤَدِّیْ حَقَّهُ الْمُجْتَهِدُونَ .

حمد و سپاس خداوندی را که ما را به دین تشیع ، شرافت بخشید و سرگردان رهایمان ساخت .

عشق به ولایت و بخصوص سرسلسله امامت مولای متقیان علی علیه السلام با رگد و خون

هر شیعه آمیخته است و امیدوارم من هم در زمره دوستداران و شیعیان او باشم .

انسانی کامل و دلاوری توانا که با آن همه تلاش و سعی برای ولایت مسلمین و احقاق حقوق ،

آنها ، و با آن همه دلاوری در جنگ دارای روحی لطیف است که موجودی به زیبایی طاووس را چنان

وصف می کند که انسان در شگفت می ماند : آیا این بیان همان مردی است که در نخلستان از

خوف خدا اشک می ریزد و حال اینچنین مظهر جمال خدا را وصف می کند ؟ !

اشتیاقم به ولایت و شناخت کلام علی علیه السلام مرا واداشت تا نگرشی بر کلام آن امام

داشته باشم و بعنوان مثال باب تشبیه که نقش ویژه ای در بلاغت قرآن و نهج البلاغه و سایر متون

دارد و اساس استعاره و کنایه است را برگزیدم .

لحظاتی که برای پیدا کردن مصادیق تشبیه در نهج البلاغه می گذراندم فراموش نشدنی است .

زمانی خطبه یا کلام آن حضرت ، بقدری مرا شیفته و مجذوب خود می کرد که باب تشبیه را از یاد

می بردم و متاسف می شدم که چرا زودتر از این به سراغ این گنجینه ناشناخته نرفتم . بخصوص

آن قسمت از سخنان ایشان که در مذمت دنیا بود و بخش زیادی از نهج البلاغه را فرا گرفته ، چنان

در اعماق وجود نافذ بود که قلب سنگی مثل من را هم ذوب می کرد .

اکنون مدعی نیستم که در تمام نهج البلاغه تدبیر نمودم ، چرا که کتابی بسیار وسیع ، شگفت -

آور ، نفیس و پرمحتوا است . ولی بانهایت پوزش از محضر مبارک امیرالمومنین امام علی ابن ابیطالب

علیه السلام باید عرض کنم که :

هم به قدر تشنگی باید چشید

آب دریا را اگر نتوان کشید

روش کار

از آنجا که انتخاب موضوع این رساله ، انگیزه‌ای برای مطالعه کتاب گرانقدر مولا علی علیه السلام بود بر آن شدم که از تمام نهج البلاغه استفاده کنم .
تمام کتاب شریف را مطالعه کردم و آنچه تشبیه به نظرم رسید استخراج کردم و ابتدا تصمیم داشتم که هر خطبه یا نامه را به صورت جداگانه بررسی کنم و البته این طریق بسیار راحت تر بود و برای نمونه فقط قسمتی از یک خطبه را انتخاب کرده و به روش اول شرح دادم . بنابر نظر استاد راهنمای گرانقدر ، دلسوز و متواضع بر آن شدم که به طریق دسته بندی کار را ارائه دهم و این کار در ضمن ارزش بسیار وقت گیر بود (امید وارم ارزش داشته باشد) زیرا مثلا " یک تشبیه ، در حالی که مرسل است ، تمثیل هم هست ، مفصل یا مجمل هم هست و . . . و این مورد کار دسته بندی را با مشکل مواجه می کند .

در این مجموعه مختصر بیشتر توجه ~~به~~ روی تشبیه بلیغ ، مرسل ، موکد ، مجمل تشبیه تمثیل و طرفین تشبیه بوده است و برای بقیه موارد به آوردن نمونه‌هایی چند اکتفا شده است .
در مورد ترتیب دسته بندی ، تا حدودی از کتب بلاغی و مخصوصا " کتاب مختصر المعانی

مرحوم تفتازانی و معالم البلاغه مرحوم خلیل رجائی استفاده شده است .

لازم به تذکر است که هر چند تمام کتاب عزیز نهج البلاغه را خواندم ولی اصلا " ادعان ندارم که تمام تشبیهات را در آورده یا همه را توانسته باشم به خوبی دسته بندی کنم . امیدوارم این تنها شروع برای همه دانشجویان طالب فصاحت و بلاغت باشد که با سرمایه و وقت بیشتر روی این مصادیق کار کنند .

در پایان باز هم از محضرامام علی علیه السلام عرض خواهم می‌کنم که به خود اجازه داده کلام بزرگوارش را بخوانم و بررسی کنم و باجائی نظری ناقابل بدهم و ایمان دارم همانگونه که خودم بنده‌ای سر تا پا گناه و نقص و احتیاج هستم ، این کار ناقابل نیز قطعا " بسیار ناقص و پر عیب است که ابتداء از محضر امیرالمومنین علیه السلام تقاضای بخشش دارم و سپس از اساتید ذوی الحقوق . . .

یا علی اگر در خانه شما آدم چون حضرت ختمی مرتبت صلی الله علیه و آله فرمود :

من شهر علمم و علی در آن است . هر کسی که می خواهد وارد شهر علم شود باید از در آن وارد شود

.....

یا علی آدم بلکه قدری از جهالت بیرون بیابم، یا مصباح الهدی نور می خواهم ای سفینه

النجاه

غرق در لجنزار دنیا شده ام، بمردی فرما

یا کشف ظلمات عنایتی بر این قلب سیاه بیفکن تا شاید نورانی شده و زلزله ای در او ایجاد

گردد یا علی

يَا أَيُّهَا الْعَزِيزُ مَسْنَا وَاهْلُنَا الضَّرَّ وَجِنَّا بِيضَاعِهِ مُزْجَاةٍ فَاوْفِ لَنَا الْكَيْلَ وَتَمَدَّقْ عَلَيْنَا إِنْ اللَّسَّهَ
يَجْزِي الْمُتَمَدِّقِينَ ۱۰

تذکراتی چند

الف : چون ابتدا بنا داشتم روی يك خطبه يا نامه بطور جداگانه کار کرده و تشبیهات آن را استخراج نمایم و دسته بندی های مختلف را روی يك تشبیه داشته باشم لذا به عنوان نمونه در آخر رساله خطبه ۱۶۴ را انتخاب نموده و به روش اول کار کرده ام .

ب : تمام ترجمه ها را ابتدا از مرحوم فیض (الاسلام) گرفتم ولی به پیشنهاد استاد بزرگوار آقای محمد خاقانی ، چون بعضی عبارات فیض نارسا بود ، از ترجمه آقای دکتر شهیدی نیز استفاده کردم این ترجمه بسیار سلیس ، شیوا و روان است و در بحث تعلیقات آخر کتاب تا حدودی پاره ای لغات و عبارات توضیح داده شده است . ولی گاهی بعضی کلمات در ترجمه نیامده و گاهگاهی خود کلمات فارسی مترجم نیاز به شرح دارد . و نیز عبارات نهج البلاغه برای خواننده محتاج به بیان و بسط است که این مهم را مرحوم فیض بهتر انجام داده است . لذا اکثر ترجمه ها هم از مرحوم فیض گرفته شده است .

ج : تمام شماره خطبه ها ، نامه ها و حکم بر اساس نهج البلاغه فیض است و اساس ترجمه هم همان واگر درجائی نیاز به ذکر مجدد مترجم بوده با (ف) مشخص شده ، ترجمه دکتر شهیدی و تعلیقات آن با حرف " ش " ، ترجمه آقای مصطفی زمانی با " ز " و ترجمه آقای مبشری با " م " و ترجمه آقایان آشتیانی و امامی با " آ " و اگر از نهج البلاغه دیگری استفاده شده نام برده می شود .

د : بدلیل اختلاف نظرهایی که بین اینجانب و استاد راهنما در طول مدت تدوین رساله در زمینه انتخاب عناوین و برخی تحلیلیها و قضاوتها در باب امور معقول رخ می داد ، اینجانب شخصاً مسئولیت مواردی از این قبیل را بر عهده می گیرم .

جایگاه تشبیه در بلاغت

" بیان " از نظر مفهوم لغت معنی گسترده‌ای دارد و به هر چیزی گفته می‌شود که میسر و آشکار کننده چیزی باشد ؛ بنابراین نه فقط نطق و سخن را شامل می‌شود که حتی کتابت و خط و انواع استدلالات عقلی و منطقی که مبین مسائل مختلف و پیچیده است همه در مفهوم بیان جمع است ؛ هر چند شاخص این مجموعه همان " سخن گفتن " است .^۱

اگر نقش " بیان " را در تکامل زندگی انسانها ؛ و پیدایش تمدنها در نظر بگیریم یقین خواهیم کرد که با عدم این نعمت هرگز انسان نمی‌توانست تجربیات و علوم خود را به سادگی از نسلی به نسل دیگر منتقل سازد . چنانکه یک روز این نعمت بزرگد از انسانها گرفته شود جامعه انسانی به سرعت راه قهقرا را پیش خواهد گرفت و هر گاه بیان را به معنای وسیع آن که شامل خط و کتابت و حتی انواع هنرها می‌شود تقسیم کنیم نقش فوق‌العاده مهم آن در زندگی انسانها روشنتر می‌شود .^۲

" بیان " در اصطلاح علمی است که بوسیله آن کیفیت ایراد یک معنا با روشهای گوناگون در جایگاه-

های مختلف به صورتی که به وضوح بر مدلول راهنمایی کند ؛ شناخته می‌شود .^۳

انسان برای ابراز عقاید ، نظریات ؛ احساسات و خواسته‌های خود همواره نمی‌تواند بیانی ساده داشته باشد و گاهی تا تشبیه در بین نباشد مطلب برای انسان ملموس نمی‌گردد در گفتگوهای روزانه بسیار تشبیه ؛ مجاز و استعاره و ... به کار برده می‌شود بدون اینکه خود متوجه باشند که از کدام نحو بیان استفاده کرده‌اند . مردم با حرفه‌های مختلف مثل آشپزی ؛ آهنگری ؛ نانوایی و تعلیم و تربیت و ... از فنون مختلف بیان استفاده می‌کند . گاهی یک بیمار برای توضیح درد خود ناگزیر از تشبیه است . به همین ترتیب استفاده از دانش " بیان " در ادبیات بسیار ضروری است - نظر می‌رسد .

۱- تفسیر نمونه ، جلد (۲۳) ، ص ۹۹

۲- همان منبع ، ص ۱۰۱

۳- معالم البلاغه ، ص ۲۳۹

برای بلاغت و فصاحت کلام ، و مناسبت بکار بردن کلمات در جایگاههای مختلف
و مواقع گوناگون تشبیه از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است . زیرا تشبیه رکن استعاره
و کنایه و امثله می‌باشد^۱ . و ما می‌بینیم که گاه اثر يك کلام تشبیهی ، بسیار موثر تر از يك کلام
ساده می‌باشد و این اثر در استعاره بالاتر و در کنایه به اوج خود می‌رسد .
توسل به دامن تشبیه ، تاثیر کلام را قوی تر و برد آن را بیشتر می‌کند .^۲ کشف‌راز همانندی
اغلب برای تاثیر بخشیدن بیشتر از نیاز گاه هنرمند سرچشمه می‌گیرد و شنونده را نیز در حس
گوینده غرق لذت می‌کند .^۳

۱- ص ۲۳۹ : معالم البلاغه

۲- معانی بیان : ص ۴۶ : جلیل تحلیل

۳- بیان در شعر فارسی : ص ۲۹۰